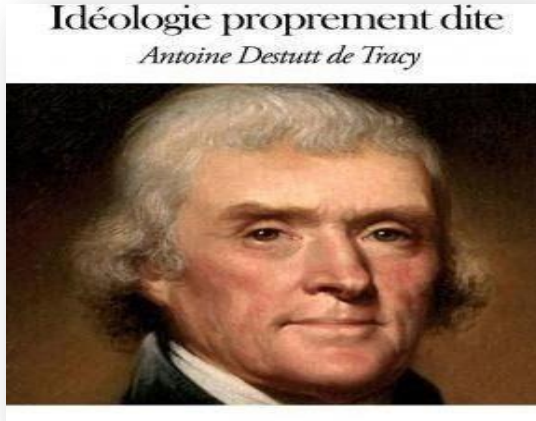

İdeoloji Kavramı ve Siyasal İdeolojiler

İdeoloji Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

İdeoloji, konu üzerinde çalışan hemen herkesin görüş birliği ettiği gibi, bütün sosyal bilimlerde içinde tarifi en zor kavramlardan biridir. İdeolojinin doğası üzerine olan bir tartışmada karşımıza çıkacak ilk sorun, üzerinde görüş birliğine varılmış bir tanımının olmayışıdır. Andrew Heywood'a göre bunun sebeplerinden birisi bulunmaktadır: "İlk olarak, tüm ideoloji kavramları teori ile uygulama arasında bir bağın varlığını kabul ettiğinden bu terim; bir taraftan, siyasette fikirlerin rolü ve inançlarla teoriler arasındaki ilişki, diğer taraftan da maddî yaşam ve siyasî tutum, hayli sert tutumları gündeme getirmektedir. İkinci olarak, ideoloji kavramı kendini, siyasî ideolojiler arasında süredenen mücadelenin dışında tutamamıştır. Tarihsel macerasının çoğunda ideoloji kavramı, rakip fikir ya da inanç sistemlerine saldırı silahı veya aracı olarak kullanılmıştır. 20. yüzyılın ta ikinci yarısına kadar, tarafsız ve nesnelliği açık olarak ifade edilmiş bir ideoloji kavramı, yaygın bir şekilde kullanılmamıştır."^[1]

İdeoloji terimi üzerine yakın dönemde yapılmış çalışmaların pek çoğu, modern anlamıyla kelimenin, Fransız Devrimi sürecinde bir grup düşünürle birlikte ortaya çıktığı konusunda görüş birliği içerisindedirler. Terimi ilk kez, Paris'teki Institut de France'da 1796-1798 yılları arasında "Mémoire sur la Façulté de Penseé" başlığı altında bölümler halinde sunduğu bildirilerinde Antoine Louis Claud Destutt de Tracy kullandı. Sonrasında kendilerini ideologlar olarak adlandıran ve Cabanis, Condorcet, Constant, Daunou, Say, Madame de Stael vd. isimlerin oluşturduğu grup 'düşüncedeki' Fransız Devrimi için sözcülük yaptılar. Onların amacı devrimin 'vaad'i olan söz ve düşünce özgürlüğünün pratikte gerçekleştirilmesiydi. İdeoloji terimi, Grekçe eidos ve logos kelimelerinin birleşiminden oluşur ve 'düşünceler bilimi' olarak karşılanabilir. Sözcük Fransız Akademisi'nin Sözlüğü'ne 1835'te (3. baskıda) dâhil edilir. Cemil Meriç, Umrandan Uygurlu adlı kitabında verdiği bu bilgiye devamlı, Sözlük'ün ideolojinin 'düşünceler ilmi, düşüncelerin kaynağı ve kuruluşu hakkında sistem' şeklinde müphem bir tarifini yaptığı bilgisini de verir.^[2]

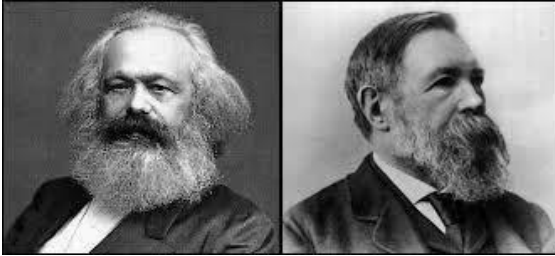
Antoine Louis Claud Destutt de Tracy

Tracy bu kavramı, bilinçli düşünce ve fikirlerin kaynaklarını açığa çıkarmayı amaçlayan yeni bir fikirler biliminini (ideaoloji) ifade etmek için kullandı. Onun ümidi, ideolojiye er veya geç zooloji veya biyoloji gibi yerleşik bilimlerle aynı statüyü kazandırmaktı. Ona göre ideoloji, teorilerin teorisiydi ve fikirlerini ister istemez kullanan diğer bütün bilimlerin zorunlu olarak önünde gittiği için de bilimlerin kraliçesiydi.

Sosyoloji ve sosyal bilimler terimleriyle çağdaş olan ideoloji terimi, dönemi için, eğer fikirlerin kaynağı anlaşılabilirse, aydınlanmış eğitimde ve beşeri cehaletin köklerinin teşhis edilmesinde kendisinden büyük faydalar sağlanacak ve rasyonel bir toplumun temeli olarak kullanılacak imkânlar sunacak bilimsel bir disiplin olarak ilgiyle karşılandı. Bu çerçevede Tracy ve başkaları, ideolojinin sosyal, politik ve eğitim amaçlı kullanımını hararetle savundular. 1799-1800 arasında Tracy, Cumhuriyet Hükümeti tarafından Kamu Eğitimi Meclis üyeliğine atandı ve okullara ideolojinin müfredat programlarındaki rolünü ve önemini vurgulayan genelgeler gönderdi. “Bu amaçları gerçekleştirmeye çalışırken Tracy ve diğer ideoloji savunucuları [ideologues], aydınlanmış bir elite temsili yönetimi vurgulayarak seküler cumhuriyetçi liberalizmle özdeşleştiler. Bu anlamıyla ideoloji halkın gözünde ‘empirik bir bilim’ değil, varlıklı bir liberal entelektüeller grubunun politik doktrini haline geldi. Böylece, ideolojinin ikinci bir anlamı yaygınlaştı; ideoloji politik bir doktrinle, çok özel bir formda da olsa, birleşti, özdeşleşti.” [3] İdeologların ilk önemli üyelerinden biri Napoleon Bonapart’tı. Fakat aynı zamanda o; terimin, negatif anlamını popülerleştirmişti de. Napolyon ideologları, düşünürlerin üzerinde büyük bir etkiye sahip oldukları aydın orta sınıfların desteğini kazanmak için 1799’a, Brumaire anına kadar desteklemişti. Hatta 1798-1799 arasında orduya hitaben kaleme aldığı bildirimlerini “General en Chef, Membre de l’Institut” olarak imzalamıştı. Napolyon, ideoloji yanlıları (ideologlar) ile, daha sonra iktidarı ele geçirdiği ve kendi mutlakıyetçi emellerinin peşine düştüğü dönemde, şiddetli ve son derece düşmanca bir çatışma içine girmişti. Bonaparte ideologları, politik zekâları kıt masabaşı metafizikçileri, sadece zihinleriyle dünyayı değiştirmeyi arzulayan bireyler olarak nitelemişti. 1801’de daha da ileri giderek, onları

politik otoriteyi çökertmeye çalışan ‘gevezeler’ olarak suçlamıştı. İdeoloji teriminin, entelektüel verimsizliği, pratik yeteneksizliği ve özellikle de tehlikeli siyasal fikirleri içeren bu yeni kullanımı Tracy’nin eserinin 1829’da yeniden basılmasından sonra iyice yaygınlaştı. Fakat bütün bunlara rağmen, ideolojiye olan ilgi, bu grubun dağıtılmasıyla son bulmadı. Tracy, düşüncelerin tarihi gelişim yönünü açığa çıkarma arzusundaydı. Ancak aynı zamanda, insan doğasının evrensel ve doğru bilgisini de vermeyi istiyordu. Bir başka deyişle Tracy, XIX. yüzyılda zirveye çıkmış Avrupa toplumlarının buldukları yerin açıklanması ve meşrulaştırılması işini ‘düşünceler’ düzeyinde yapmak istiyordu. İdeal modern bir toplumun nasıl kurulabileceğine ilişkin düşüncelere paralel olarak, ideal modern bir ‘birey’in nasıl doğru düşünebileceğinin de kesin formülünü ortaya koyma peşindeydi.

İdeoloji teriminin gelişimindeki kritik eşiklerden birisini, belki de en belirleyici olanını, Marx’ın çalışmaları oluşturur. Heywood, “ideolojinin siyasette anahtar bir kavram olma macerası”nı, kavramın Karl Marx’ın yazılarında kullanım biçimiyle başlatır.[4] Bu bağlamda Stuart Hall da, İngiliz ve Amerikan sosyal ve siyaset teorisinin ideoloji kavramına mesafeli duruşu hakkındaki değerlendirmeleriyle, Heywood’un tespitini doğrulamaktadır. Hall; İngiliz siyaset teorisinin, ideoloji terimini büyük ölçüde betimleyici bir tarzda ‘sistemli düşünce bütünü’ anlamında kullanmasına karşın; Anglo-Sakson sosyal teorisinde kavramın ‘hiçbir zaman tamamiyle özümsemediği’ tespitini yapar.

Karl Marx ve Engels

Marx’a göre ideoloji yönetici sınıfın fikirlerine, yani sınıflı sistemi desteklemeye ve sömürüyü devam ettirmeye katkıda bulunan fikirlere karşılık geliyordu. Erken dönem çalışmalarından Alman İdeolojisi’nde Marx ve Engels şöyle yazıyorlardı: ”Yönetici sınıfın fikirleri her çağda egemen fikirlere; yani toplumda maddi güce hakim olan sınıf, aynı zamanda entelektüel güce de hakimdir. Zihinsel üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçlarının kontrolünü de elinde tutar.”

Sonraki Marksist düşünürler, ideoloji kavramıyla Marx’tan çok daha fazla uğraşmışlardır. Bu, bir yönüyle de aslında, Marx’ın kapitalizmin korkunç sonuna ilişkin öngörüsünün hayli iyimser bir öngörü olduğunu göstermektedir. Zira bu öngörünün gerçekleşmeyişi, sonraki dönemin Marksist düşünürlerini, kapitalizmin karşılaştığı krizlerin üstesinden gelme gücünü açıklamadaki etkenlerden biri olarak, ideoloji kavramı üzerinde yoğunlaşmaya sevk etti. Bu odaklanma ise, kavramın hayli önemli anlam değişikliklerine uğramasına sebep oldu.

Bu değişikliklerin en önemlisi, artık her sınıfın bir ideolojisinin olması gereğinden söz edilmesiyle birlikte ideolojinin negatif anlamından kurtarılarak pozitif bir anlama kavuşturulması olmuştur. Bu çerçevede Lenin'in *Ne Yapmalı?* (1902) adlı eserinde proleter sınıfın düşüncelerini 'sosyalist ideoloji' veya 'marksist ideoloji' olarak betimlemesinden söz edilebilir. [5]

Böylesi bir ifade, Marx için muhtemelen saçmalıktan öte bir anlam ifade etmezdi. Lenin ve 20. yüzyıl Marksistlerinin çoğuna göre ideoloji, belli bir sosyal sınıfın iç birlikteliğini sağlayan, onları taleplerini dillendirmeye ve onları elde etmeye yönelten kendilerine özgü fikirleri olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Böylelikle de ideoloji, tüm olumsuz ve aşağılayıcı negatif anlamlarından arındırılmış oluyordu. İdeoloji artık ne zorunlu olarak yanlış bilinci ve mistifikasyonu ima etmekteydi, ne de bilimin ve hakikatin karşıtıydı. Dahası 'bilimsel sosyalizm' proleter sınıfın ideolojisi olarak kabul edilmekte ve hatta sosyalist ideoloji sınıf mücadelesinin etkili bir silahı olarak görülmekteydi. [6] Lenin'in ideoloji kavramının muhtevasına yönelik bu müdahalesi pratik gerekçelere de dayanıyordu. Zira ona göre, burjuva ideolojisi tarafından köleleştirilmiş proleterya, 'kendi başına asla kendi bilincine varamayacaktır.' Bu yüzden Lenin, kendilerine ait devrimci potansiyelleri gerçekleştirme yolunda işçi kitlelerine rehberlik edecek 'öncü' bir partiye olan ihtiyaçtan bahsetmekteydi.

Marksizm'deki ideoloji meselesi XX. yüzyılda daha da karışık bir hal alır.

Marksizm dışında bir ideoloji kuramı geliştirmeye yönelik ilk teşebbüslerden bir tanesi, Lucâks'ın öğrencisi olan -bilgi sosyolojisinin kurucu isimlerinden- Karl Mannheim'e aittir. *İdeoloji ve Ütopya* (1929) adlı eserinde Mannheim, ideolojileri belli bir sosyal düzeni savunmaya hizmet eden düşünce sistemleri ve bu düzendeki baskın ya da yönetici grubun çıkarlarının kabaca ifadesi olarak tanımlamıştır.

İdeoloji kavramının sonraki dönemlerdeki serüveni, büyük ölçüde iki savaş arasında ortaya çıkan totaliter rejimler ve 1950-1960'lardaki soğuk savaşın artan ideolojik gerilimleri tarafından yönlendirilmiştir. Bu çerçevede 'ideolojilerin sonu' yaklaşımına sahip düşünürlerden söz edilebilir.

Özellikle Amerikan sosyal bilim çevrelerinde yaygınlık kazanan 'ideolojilerin sonu' yaklaşımı, büyük ölçüde soğuk savaş dönemi koşullarının ürünü olan Doğu Avrupa

komünizminin çökmesi ve liberal piyasa ekonomilerine dönüşle birlikte yaygınlaşan bir yaklaşımdı. Söz konusu yaklaşımın en tipik örneklerinden birisi Daniel Bell'in meşhur çalışması *The End of Ideology*'de bulunabilir. [7]

Andrew Vincent, 'ideolojilerin sonu' yaklaşımının Amerikan versiyonunun -ki bu yaklaşım, hemen tüm dünyada kısa sürede egemen yaklaşım haline gelmiştir- üç temel kaynaktan beslendiğini iddia eder: "İlkin 1930 ve 1960 yıllarında -savaşları, Gulagları, göstermelik yargılamaları, Nazizmi (...)- yaşayan bir nesil arasında, 1950'li yıllarda ideolojik politikanın bir saplantılar serisi olduğu yolunda bir inanç vardı. (...) İkincisi, ideolojiler gelişmemiş toplumları geliştirme amacına hizmet etmesine rağmen, endüstrileşmiş demokratik toplumlarda ideolojilerin artık bir aksesuar rolü dışında bir rol oynamadıklarına inanılmasıydı. (...) Üçüncüsü, 'ideolojinin sonu' sosyolojinin kahramanlık çağı ile aynı zamana rastladı. Özellikle de, Amerikan sosyolojisi 'hurafelerden bağımsız bir toplum 'bilimi' önerdiği için 'dünyaya ideolojiden bağımsızlık' vaadinde bulunuyordu. Terminoloji değişmiş olsa da, bazı bakımlardan bu kısmen Tracy'ye bir geri dönüştü.

Kısa zamanda tüm dünyada etkinliğini hissettirecek olan sosyal bilimin ideolojiye bu tarzda yaklaşımı, bir yönüyle de, Marx'a atfedilen yanlış bilinç-bilim ayrımına da bir geri dönüştü. Hurafe ile gerçeklik, ideoloji ile bilim arasındaki karşıtlıkta kendilerinin düşüncelerini bilimsel bir gerçeklik, ötekilerinininkini ise ideolojik, dolayısıyla da gerçeğin çarpıtılması olarak değerlendiren yaklaşımlar, bizi aynı zamanda Mannheim'ın yüzyıl başındaki yöntemsel önerisine geri götürüyor. Mannheim, araştırmacılara karşıtları için yaptıkları analizleri kendileri için de yapmaları gerektiğini öneriyordu. Bu çerçevede yalnızca 'ideolojilerin sonu' yaklaşımı çerçevesinde dile getirilenlerin bilimsel bir temele dayandığı, diğerlerinin ise yanlış bilinç, gerçekliğin çarpıtılmış hali olduğu vs. iddiası bir entelektüel safsatadan öteye geçemez. Zira 'ideolojilerin sonu' yaklaşımına sahip olanlar da nihai noktada ideolojik bir konumdan, -Soğuk Savaş sonrasında hâkimiyeti kesinleşen- piyasa liberalizminden hareketle konuşmaktadırlar.

Kavramın alternatif kullanımları, liberaller ve muhafazakarlar tarafından da geliştirildi. İki dünya savaşı arası dönemde totaliter diktatörlüklerin ortaya çıkışı, Karl Popper(1902-1994), J.L.Talmon ve Hannah Arendt gibi yazarları, ideolojiyi boyun eğme ve itaat sağlayan bir sosyal denetim aygıtı olarak görmeye yöneltti. Kavramın ağırlıklı olarak faşizm ve komünizm örneklerine dayalı Soğuk Savaş dönemi liberal kullanımı, ideolojiyi, bir hakikat tekeli iddiası olan ve muhalif fikirleri ve rakip inançları hoşgörmeyi reddeden kapalı bir düşünce sistemi olarak görüyordu. Buna karşılık, temelde bireysel özgürlüğe bağlı olan liberalizm ile muhafazakarlık ve demokratik sosyalizm gibi geniş ölçüde liberal ilkelere bağlı olan doktrinler tam olarak ideoloji değildi. Bu doktrinler, özgür tartışma,

muhalefet ve eleştiriye izin vermeleri, hatta bunlar üzerinde ısrar etmeleri anlamında açıklanıyordu. İdeoloji kavramının münhasıran muhafazakar kullanımı, Michael Oakeshott gibi düşünürler tarafından geliştirilmiştir. Geleneğin önemine vurgu yapan ve XX. yüzyılın en önemli muhafazakar düşünürlerinden biri olarak kabul edilen Michael Oakeshott'un belirttiği gibi, siyasi faaliyette insan sonsuz ve dipsiz bir denize yelken açmıştır. Bu yaklaşımdan hareketle, ideolojiler soyut düşünce sistemleri; yani açıkça kavranamaz olanı açıklama iddiasıyla siyasi gerçekliği çarpıtan fikirler bütünü olarak görülürler. Bu nedenle muhafazakarlar geleneksel olarak kendilerinin de bir ideolojiye bağlı olduğu fikrini reddederler; bunun yerine muhafazakarlığı bir eğilim, bir zihinsel tavır olarak görülürler ve kendi inançlarını pragmatizmde, gelenekte ve tarihte bulurlar. Ancak bu kullanımların her birinin sakıncası, bunların olumsuz veya kötüleyici olması dolayısıyla, kavramın kullanımını sınırlamasıdır. Diğer bir ifadeyle belirli bir siyasi doktrinler, ideoloji kavramının dışında kalırlar. Örneğin Marx, kendi fikirlerinin ideolojik değil bilimsel olduğunda ısrar etmiştir; liberaller, liberalizmin de bir ideoloji olarak görülmesi gerektiğini inkar etmişlerdir; ve muhafazakarlar, geleneksel olarak ideolojik tarz siyasetten çok pragmatik olanı benimsemişlerdir. Dahası, bu kullanımlarının her biri değer yüklüdür ve belirli bir siyasi doktrine uygundur. İdeolojinin kapsayıcı bir tanımı (tüm siyasi geleneklere uygulanabilecek bir tanım) nötr olmalıdır; ideolojilerinin iyi veya kötü, doğru veya yanlış, özgürleştirici veya baskıcı olduğu fikrini reddetmelidir. Bu, kavramın ideolojiyi eylem temelli inanç sistemi, siyasi faaliyete rehberlik eden veya ilham veren karşılıklı olarak birbirleriyle ilişkili fikirler bütünü olarak gören modern, sosyal bilimsel anlamıdır. [8]

Türk Düşünürlerinden İdeoloji Kavramına Yaklaşımlar:

Cemil Meriç

Türk düşünürlerinin ideoloji tanımlamalarına baktığımızda, Cemil Meriç, izmleri (ideolojileri) “idrakimize giydirilen deli gömlekleri”ne benzetse de ideolojilere muhtaç olduğumuzu söyler. Çünkü ideolojiler, insan zekasına yön veren düşüncelerdir. Fakat, tek başına ideolojiler hiçbir işe yaramaz. İdeolojiler ancak “şuur” ile birlikte bir anlam kazanabilir. O halde yapılması gereken, bütün ideolojilerin serbestçe düşüncelerini ortaya koymasını sağlamak ve onları tartışarak, sahip olduğumuz “değerler” doğrultusunda yeniden ele almaktır.

Düşünürümüze göre her medeniyetin, her milletin, her sınıfın ayrı ayrı ideolojileri vardır.

“İdeolojiler tehlikelidir: Amenna. Gelişmemiş beyinler için” sözünü büyük bir açık yüreklilikle yazan Cemil Meriç, ideolojilerin çağın anahtar kelimelerinden biri olduğunu ve açıklığı kilitleyen bir anahtar görevi taşıdığını vurgular.

İdeoloji konusunda son derece “esnek” davranan ve ideolojilerin oluşumlarını dünyanın geleceği açısından kazanç sayabilecek kadar demokrat bir niteliğe sahip Cemil Meriç, reddedilemeyecek olan bu kavramın, yine de birçok “olumsuz” sonuçlar doğurduğunu ifade eder.

Cemil Meriç’e göre, 1960’lı yılların sonunda siyasî hayatımızı istila eden Marksizm, komünizm, anarşizm gibi izm’ler doğrudan doğruya siyasî irfanımızın yokluğundan faydalanmıştır. Bu irfan eksikliği yüzünden siyasî mücadeleler sokaklara taşmış, şiddet ve kaosun çıkmasına neden olmuştur. Kısaca Meriç’in anlam dünyasında bazen iyi, bazen de kötü tanımlamalarla karşınıza çıkabilecek “ideoloji ve izmler” tanınması ve bilinmesi gereken düşünce mefhumlarıdır.

Remzi Oğuz Arık’ın ideoloji tanımına baktığımızda, o İdeal ve İdeoloji başlığını taşıyan bir yazısında ideal ile ideolojiyi karşılaştırır:

“Cemiyetlerin kaderi önünde, şuuruna varılan ızdırapları, bu ızdırapların doğurduğu sorguları, karşılıkları ifade için kullanılan ideal kelimesi, şöyle onbeş-yirmi yıl var ki, ideoloji kelimesini kendisine rakip çıkmış buluyor. İdealist bütün hareketlerini inandığı şeye uydurur. Onun işiyle içi arasında bir ayrılık, bir aykırılık bulunmaz. İdeale bu bütünlüğü veren şey; ondaki metafizik taraftır. İdeolojide metafizik yoktur. Zamanımızda hiçbir yerde ideal türemiyor. Cemiyetin çimentosu işini görmüş olan idealler ortadan kalkmış bulunuyor. Devrimiz idealist yetiştirmiyor, ideal yaşatmıyor. Bu devirde ancak ideolojilerden bahsetmek mümkündür.”

Remzi Oğuz Arık

Remzi Oğuz Arık aynı yazısının sonlarında, ideolojinin gücü hakkındaki görüşlerini ifade ediyor: “Gerçekten de; bir ideolojinin değeri, ehemmiyeti, kendisinin bizzat barındırdığı fikirler manzumesinden ileri gelmiyor. Bu fikirler manzumesi reddedilmez, fenâ bulmaz, yanılmaz hakikatler saklamayabilir. Bir ideolojinin değeri kütleleri sürüklemeye kudretinde, imkânında, kütlenin vicdanını çöştürmesinde, kütlenin geleceğini, tâlihini âdeta tayin

etmesindedir. Zaten; ideolojinin bu kudreti, bu imkânları olmasa, o kütle, geçici menfaatlerin esiri olan muvakkat birikintilerden başka şey olmaz.” Neticede Remzi Oğuz Arık, “*Medeniyet dünyasındaki ideolojilerin bugün en kudretlisi milliyetçiliktir.*” diyerek bu görüşlerini başka bir eserinde noktalandırmıştır. [9]

Başbuğ Alparslan Türkeş, toplumun yükselebilmesi ve ilerleyebilmesi için ideolojiyi şart görmüştür. Bütün dünyada bir fikir savaşı yapıldığının farkındadır. Ona göre, inançsız ve ülküsüz bir kimse kendisini boşlukta bulur ve sadece içgüdülerinin tesiri altındaki olaylar içinde sürüklenir, davranışları ve hayatı tesadüflere bağlı kalır. Alparslan Türkeş, yaşadığımız çağı her şeyden önce bir ideoloji ve kültür çağı olarak görmüştür. Onun bu görüşünce yaşadığımız çağda düşman topu-tüfeğiyle gelmeden önce, kültür ve ideoloji ile düşünce hayatımızı istilâ etmeye girişmektedir. Türkiye’de görülen ideolojileri iki ana gruba ayırmıştır. Bunlar, yabancı kaynaklı ideolojiler ve milli ideolojilerdir. Yabancı kaynaklı ideolojiler, bizden hiçbir zaman iltifat görmemiştir, göremezler. Bu kısa açıklama karşısında, ister kapitalist, ister marksist, ister nazist-faşist menşeli olsun, bütün bu ideolojiler yabancı kaynaklı olduklarından Türk milletine zararlı görüşlerdir. Birinciler emperyalizme aracılık eder, ikinciler Türk insanını kendi halini düşünemez duruma sokar, bölücü, parçalayıcı bir istikamete sürükler. Yabancı ideolojilerle savaşıacak tek güçlü ideoloji, Türk milliyetçisi ideolojisidir. Ancak Alparslan Türkeş’in ideolojisi, kör bir taassuba karşı çıkar. Taassubu, insanların ve cemiyetlerin sahip oldukları fikir, inanç ve itiyatları terk etmemek isteği ve bunları sonuna kadar, körü körüne inatla savunmak hareketi olarak açıklar. O, böyle bir ideolojiyi hangi alanda olursa olsun, tehlikeli ve zararlı görmektedir.

Modern Siyasal İdeolojiler

Anarşizm:

Antik Yunanca’da *an* “-sız, olumsuzluk eki” ve *archos* “yönetici” sözcüklerinden

türetilmiştir, yöneticisiz anlamına gelir. Toplumsal otoritenin, tahakkümün, erkin ve hiyerarşinin tüm biçimlerini bertaraf etmeyi savunan çeşitli politik felsefeleri ve toplumsal hareketleri tanımlayan sosyal bir terimdir. Anarşizm, her koşulda her türlü otoriteyi reddetmektir.

Bu hareketler genellikle, merkezi politik yapılar, üretim araçlarının özel mülkiyeti ve ekonomik kurumlar yerine toplumsal ilişkilere dayanan gönüllü etkileşim ve özyönetimi savunur, özgürlük ve otonomi ile karakterize edilen bir toplumu arzular. Bu felsefeler, anarşi terimiyle özgür bireylerin gönüllü etkileşimine dayanan bir toplumu, bireylerin ve toplulukların alınan kararlardan etkilendikleri ölçüde söz sahibi olması düşüncesini ifade eder.

Zorlayıcı kurumlara ve toplumsal bazlı hiyerarşilere karşı olmak anarşizmin asli ilkelerindedir ve ayrıca anarşizm gönüllülüğe dayanan bir toplumun nasıl işleyeceği konusunda olumlu bir görüşü ifade eder. Anarşist felsefeler arasında hatırı sayılır bir çeşitlilik vardır. Ortak özellikleri bütünsellikten yoksunluk, anti dogmatizm, devrimcilik, çelişki ve tutarsızlığı tutarlı kabullenme, birey özgürlüğüdür.

Anarşizm, geleneksel siyasete karşıdır; devletsizlik ve şiddetsizlik temel ilkeleridir. Klasik anarşizmde parlamento sahte bir kurumdur, halkın iktidarı değildir, bu yüzden oy vermemek gerekir. Devlet, doğası gereği kötüdür, kötü olduğu için değil. Partiler düzenin elemanlarıdır.

Sosyalizm:

Sosyalizm, sosyal ve ekonomik alanda toplumsal refahı devlet kararlarının getireceğini ve üretim araçlarının hakimiyetinin toplumlara ait olduğunu savunan, işçilerin yönetime katılmalarına ağırlık veren, özgür girişimi devletin ve sendikaların baskısı altında tutmaya çalışan, telkin ve propagandalarını eğitim, tarım ve vergi reformları üzerinde yoğunlaştıran ekonomik ve siyasi teori. “Sosyal mülkiyet”;

kooperatif işletmeler, ortak mülkiyet, devlet mülkiyeti, öz kaynakların yurttaşlık mülkiyeti ve ya bunların bir karışımı olabilir. Sosyalizmin pek çok çeşidi vardır ve

bunların tek bir tanımı yoktur. İdeolojiyi savunanların toplumsal mülkiyet türleri, yönetimi üretken kurumlarla birlikte nasıl şekillendirecekleri ve sosyalizmi oluşturma konusunda devletin rolünün ne olacağı gibi konularda farklı düşünceleri mevcuttur.

Komünizm:

Komünizm (Latince kökenli communis – ortak, evrensel); üretim araçlarının ortak mülkiyeti üzerine kurulu sınıfsız, parasız ve devletsiz bir toplumsal düzen ve bu düzenin kurulmasını amaçlayan toplumsal, siyasi ve ekonomik bir ideoloji ve harekettir. Sadece üretim araçlarının

ortaklaşalığına dayanan sosyalizmden ayırt edilmesi gerekir. 20. yüzyılın başından beri dünya siyasetindeki büyük güçlerden biri olarak modern komünizm, genellikle Karl Marx'ın ve Friedrich Engels'in kaleme aldığı Komünist Parti Manifestosu ile birlikte anılır. Paris Komünü, komünist sistem yaşayabilmiş ilk topluluktur. Bunun dışında Mahnovist hareket öncülüğünde Ukrayna ve İspanya iç savaşı sırasında Anarko-komünist hareketle şekillenen (yaklaşık 4 yıl sürmüştür) toprakların kolektifleştirilmesi esasına dayalı olarak komünist topluluklar da kurulmuştur. Komünizm devlet rejimi olarak ilk kez 1917 Ekim Devrimi 'nden sonra kurulan Sovyetler Birliği'nde uygulanmıştır. Komünizmi savunan akımlar arasında en yaygını *Marksizm-Leninizm* 'dir.

Marksizm-Leninizm'e göre komünizme giden süreç burjuvazinin ortadan kalkmasını sağlayacak olan proletarya rejimi başlatılacak ve ardından komünizmin hazırlayıcısı sosyalizm aşamasına geçilecektir. Marksist kuramda son aşama olan komünizmin gerçekleşmesiyle devlet ortadan kalkacaktır.

Leninizm dışında iki komünist akım daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki Marksizm'in temel görüşlerini benimseyen fakat Leninist modelle komünizm hedefine ulaşamayacağını iddia eden *sol komünizm* veya *konsey komünizmi* olarak adlandırılan akımdır. Lenin'in "Sol" Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığı adlı eserine cevaben yazılan Herman Gorter'in "Yoldaş Lenin'e Açık Mektup", Gilles Dauvé ve François Martin'in "Komünist Hareketin Güneş Tutulması ve Yeniden Ortaya Çıkışı" isimli kitaplar bu akımın takipçilerinin yarattıkları eserlerdir. Diğer bir komünist akım ise *anarşist komünizm*dir. Anarşizmin bireyci ve kolektivist akımlarından ayrılan anarşist komünizm fikri, komünizme devlet aygıtını ele geçirerek geçilebileceğini reddeder ve bunu savunan Marksizm'i eleştirir. Anarşist komünizm, anarşizmden "sınıf" gerçeğine göre hareket etme ve örgütlenme temelinde ayrılır. Anarşist komünizm, devletin kapitalizm için bir kılıf olduğunu ve bu yüzden de sınıfsız bir topluma gidilecek süreçte kullanılmasının

sonucunda diktatörlük, devlet kapitalizmi ya da bir sözde zümrenin, toplum üzerinde iktidarına yol açacağını düşünür.

Liberalizm:

Liberalizm, bireysel özgürlük üzerine kurulan bir siyasi felsefe veya dünya görüşüdür. Bireysel özgürlük ve bireysel haklar düşüncesiyle yola çıkan liberalizm, daha sonraki yıllarda farklı türlere bölündü ve bireylerin eşitlik ilkesinin de önemini vurgulamaya başladı. Klasik liberalizm bireysel özgürlüklerin rolünü vurgularken, sosyal liberalizm özgürlüğe vurgu yaptığı kadar; bireylerin eşitlik hakkı ilkesinin önemine vurgu yapar ve özgürlük ile eşitlik arasında denge kurmayı amaçlar. Liberal görüşü savunanlar geniş bir görüş dizisi benimsemekle birlikte genellikle ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, basın özgürlüğü, serbest ticaret, sivil haklar, seküler devlet, çoğulcu demokrasi ve özel mülkiyet gibi fikirleri destekler. 17. yüzyıl düşünürü John Locke sıklıkla ayrı bir felsefe geleneği olarak liberalizmin kurucusu şeklinde yansıtılır. Locke, her insanın hayat, özgürlük ve mülkiyet haklarına sahip olduğunu savundu ve sosyal sözleşmeye göre de hükümetlerin bu hakları ihlal etmemesi gerektiğini belirtti.

18. yüzyılda liberal fikirlerin Aydınlanma Çağı filozofları ve iktisatçıları arasında yayılmasıyla liberalizm ilk kez belirgin bir siyasi hareket olarak ortaya çıkar. Liberal düşünce; kalıtsal ayrıcalık, devlet dini, mutlak monarşi ve kralların ilahi haklarına karşı çıkmaktaydı. Dönemlerinin liberal felsefesine sahip devrimciler, bu felsefeyi despot yönetimlerin devrilmesi için başlattıkları silahlı mücadeleleri meşru göstermek için kullandı. Şanlı Devrim, Amerikan Devrimi, Fransız Devrimi bunların arasındaydı. 19. yüzyılda Avrupa, İspanyol Amerika ve Kuzey Amerika'da liberal devletlerin kurulduğu görüldü.

18. yüzyıla kadar serbest ticaret, laissez faire ekonomiyi destekleyen hükümet, minimum müdahale ile vergilendirme ve dengeli bütçe liberallerin ekonomi görüşlerinin genel hatlarını yansıtmaktaydı. Liberaller bu dönemlerde bireycilik, özgürlük ve eşit haklara yoğunlaşmaktaydı. Ancak 19. yüzyılın sonunda yoksulluk, işsizlik ve modern sanayi kentleri içinde göreceli yoksulluk gibi sebepler klasik liberal fikirlere eğilimleri değiştirdi. Sanayileşme ve laissez-faire ekonominin yarattığı sosyal dengedeki değişimlere karşı büyük politik tepkiler bu dönemde güçlenmeye başladı. 1929 yılında başlayan Büyük Bunalım liberal ekonomiye yönelik desteğin azalmasını hızlandırdı. Avrupa ve Kuzey Amerika'da sosyal liberal görüşler bu dönemde yükselişe geçti ve refah devletinin genişlemesinde önemli bir bileşene dönüştü. 20. yüzyılın sonlarında sosyal liberalizme karşı bir reaksiyon genellikle neoliberalizm denilen ekolden geldi. 20. yüzyılda önemli bir ideolojik bölünmeye Amerika'da bireycilik ve laissez-faire ekonomi fikirlerinin liberteryen okulun temelini oluşturmasıydı.

Muhafazakârlık:

Muhafazakârlık, geleneksel sosyal etmenlerin muhafaza edilmesini destekleyen politik ve sosyal felsefedir. Daha belirgin bir anlamda ilgili toplumun içinde bulunduğu çağın gereklerini göz ardı etmeksizin, geçmişten gelen tarihi, kültürel ve medeni birikimlerini kaybetmeden, kısaca öz dinamiklerinin değişmesine karşı direnç gösteren, toplumsal-kültürel değerlerin korunmasını savunan siyasi bir görüştür.

Muhafazakârlığı sistemli bir düşünce olarak ilk savunan kişi, İngiliz filozof Edmund Burke olmuştur. Burke, Fransız Devrimi zamanında yaşamış, devrime karşıt bir düşünürdü. O sırada İngiliz devlet adamları arasında Fransız Devrimi'nin İngiltere'ye yayılacağı endişesi yaygındı. Burke, devrimsel mücadeleye karşı sistemli bir ideoloji oluşturarak, fikirsel alanda Fransız Devrimi'ne karşı bir mücadele başlattı.

Muhafazakârlık İngiltere ve ABD gibi sanayileşmiş demokratik toplumlarda yayıldığı gibi, Osmanlı İmparatorluğu, Çin İmparatorluğu gibi gelenekçi ülkelerde de siyasi iktidarları etkiledi. Muhafazakârlığın var olan kazanımları ve değerleri korumak şeklinde bir yanı da vardır. Bu açıdan bakıldığında, herkes, solcular dahil, istedikleri toplumsal düzen gerçekleştiğinde muhafazakârlaşabilirler. Nitekim Sovyetler Birliği'ndeki Stalin rejimine karşı olanlar (örneğin Troçkistler) bu rejimi muhafazakârlaşmakla suçladılar. Bazı muhafazakârlık taraftarları, toplumların zamanla geçirdikleri evrim sonucu bir tür "bilgelik" biriktirdiğini, bu bilgelik toplumdaki düzeninde, kültürde kendisini açığa vurduğunu, özenle korunması gerektiğini savunurlar. Bu nedenle, muhafazakârlık, bir anda büyük değişiklikler yapmayı hedefleyen devrimciliğin karşıtıdır.

Kimi yaklaşımlara göre muhafazakârlık, akla şüpheyle yaklaşır. Kendi aklının sesini dinleyerek başka insanların hayatları üzerinde kalıcı bir etki yaratmaya çalışan düşünürleri eleştirir. Muhafazakârlara göre akıl farklı sonuçlara varabilmektedir ve bir bireyin toplum üzerinde keyfi değişiklikler yaratma isteklerine araç olmamalıdır. Toplum düzeni asırların deneyimlerinin süzülerek gelen bir evrimleşme sonucu oluşmalıdır. Muhafazakârlık aklın siyasi sorunlar karşısında kullanımına karşı değildir, fakat toplumun tümünü etkileyecek planların, çoğunluğun isteğine aykırı olmalarına karşın akılcılık (rasyonalizm) kullanılarak meşrulaştırılmasına karşıdır.

Feminizm:

Feminizm, kadınların haklarını tanıyarak bu hakların korunması amacıyla eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik muhtelif

ideolojiler, toplumsal hareketler ve kitle örgütlerinden oluşan harekettir. Kadın hareketi doğrudan kadınları ilgilendiren ve dolaylı olarak kültürümüzü ilgilendiren konularda bilinç uyandırır. Kadınların hakları ve ilgi alanlarını konu alan heterojen konseptin belirleyicisi kadındır. Kadın ve erkek arasındaki toplumsal eşitsizliğin süregelmesi, feminizmin amacının kadının toplumdaki yerinin iyileştirilmesinin ve toplumda gerçek bir eşitlik durumunun sağlanmasına neden olmuştur. “Feminizm” kavramı altında sayısız hareket özetlenmiştir.

Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları’nda feminizmden bahsederken,

“ İşte bu nedenledir ki, memleketimizde Türkçülük akımı doğar doğmaz, feminizm ideali de beraberinde doğmuştur. Türkçülerin hem halkçı, hem de kadıncı olmaları, yalnız bu yüzyılın bu iki ideale değer vermesinden dolayı değildir; eski Türk hayatında demokrasi ile feminizmin iki başlıca esas olması da, bu konularda büyük bir etkendir. Başka milletler, çağdaş medeniyete girmek için geçmişlerinden uzaklaşmak zorundadırlar. Oysaki Türklerin, modern medeniyete girmeleri için, yalnız eski geçmişlerine dönüp bakmaları yeterlidir. Gelecekte, tarafsız bir tarih, demokrasi ile feminizmin Türklerden doğduğunu itiraf edilmek zorunda kalınacaktır. O halde, gelecekteki Türk ahlakının esasları da millet, vatan, meslek ve aile idealleri ile beraber demokrasi ve feminizm olmalıdır.” demektedir.

Milliyetçilik:

Milliyetçilik, ulusçuluk ya da nasyonalizm, kendilerini birleştiren dil, tarih veya kültür bağlarından bir üstyapı oluşturabilmiş sosyal birikimlerin adı olan millet veya ulus olarak tanımlanan bir topluluğun yaşama ve ilerleme ülküsünün toplumların ve insanlığın gelişmesini sağladığına inanan görüştür. 19. yüzyıl başlarından itibaren Avrupa’da, 20. yüzyılda ise tüm dünyada egemen siyasi düşünce tarzı olmuştur. Dünya siyasi haritası bu dönemde milliyetçilik ilkelerine göre biçimlendirilmiştir. Günümüzde Anglosakson kültürüne bağlı toplumlarda ve Avrupa Birliği düşüncesini savunan çevrelerde olumsuz bir anlam yüklenmiştir.

Modern milliyetçi düşünce 1789-1799 Fransız Devrimi’nin fikirlerinden doğmuştur. Avrupa tarihindeki ilk milliyetçi hareketlere, I. Napolyon istilası (1804-1815) altındaki Almanya’da rastlanır. Aynı yıllarda, Rus işgalindeki Polonya’da güçlü bir milliyetçi akım doğdu. 1821’de Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklanan Yunanistan, Avrupa’nın milliyetçi çevrelerinde çok heyecanlı destek buldu. 1848’de Avusturya İmparatorluğu’na karşı ayaklanan Macarlar, daha sonra Çekler ve Sırlar, milliyetçilik akımını Orta Avrupa’ya taşıdılar. 1860-1870 yılları arasında gerçekleşen İtalya birliği, devrimci milliyetçiliğin en

büyük zaferlerinden biri olarak algılandı. 1870'lerde Rusya'da doğan Pan-Slavizm akımı, yayılcı milliyetçiliğin ilk örneklerinden biri idi.

Milliyetçiliğe yol açan en önemli etken, daha önce hükümdar ve sülale zemininde tanımlanan siyasi aidiyet duygusunu, hükümdardan bağımsız olarak, halka maletme gereği idi. Siyasi aidiyet ve itaat, halkın ortak iradesine dayandırılmıyordu. Bu nedenle 19. yüzyılda milliyetçilik, radikal, devrimci, anti-monarşist, yerleşik düzene zıt bir siyasi düşünce olarak değerlendirildi.

Dipnot ve Kaynakça:

Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*, çev. Ahmet Kemal Bayram vd., Ankara: Adres Yay., 2007, s. 7. Heywood, günümüzde dahi bu görüş ayrılıklarının varlığını sürdürdüğünden bahisle, ideolojiyle ilişkilendirilen anlamlar arasında, en göze çarpanları şöyle sıralamaktadır: “(1) Siyasi bir inanç sistemi; (2) Eylem yönelimli siyasi fikirler kümesi; (3) Yönetici sınıfın fikirleri; (4) Belli bir sosyal sınıf veya sosyal grubun dünya görüşü; (5) Sınıfsal veya sosyal çıkarları dışarı vuran siyasi fikirler; (6) Sömürülenler veya baskı altındakiler arasında yanlış bilinci yayan fikirler; (7) Bireyi sosyal bir bağlamda konumlandıran ve müşterek aidiyet hissi yaratan fikirler;

(8) Bir siyasi sistemi veya rejimi meşrulaştırmak üzere, resmi olarak ayrıcalık verilmiş fikirler kümesi; (9) Hakikat tekeli iddiasındaki her şeyi kapsayan siyasi öğretisi; (10) Soyut ve oldukça sistematik nitelikteki siyasi idealler kümesi.” Bkz. Heywood, a. y.

Bkz. Cemil Meriç, “İdeoloji”,

Umrandan Uygarlığa, 14. bs., İstanbul: İletişim Yay., 2008, s. 260.,

Vincent, *Modern Politik İdeolojiler*, s. 4.

Heywood, Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş, s. 8.

Bkz. Williams, Anahtar Sözcükler, s. 188.

Andrew Vincent, Lenin'in ideoloji kavramına yüklediği bu anlamın, kavramın 1830'larda Fransa'daki günümüzdeki anlamlarına çok yakın olduğunu belirtir. Bkz. Vincent, Modern Politik İdeolojiler, s. 10.

Daniel Bell, söz konusu eserinde, asıl olarak, Amerikan toplumunda yaşanan ekonomik gelişmeler ve sınıfsal dönüşümler üzerine yoğunlaşır. İdeoloji teriminin Fransız filozofları arasında doğuşundan, Feurbach ve Marx'ın konu ile ilgili değerlendirmelerinden, yanlış bilinç-hakikat karşıtlıklarından ve ideolojinin diğer bazı özelliklerinden bahsettikten sonra eserini kaleme aldığı dönemde ideolojinin durumuna ilişkin şunları söylüyor: "Günümüzde bu ideolojiler tüketilmiştir. Bu önemli sosyolojik dönüşümün ardındaki olaylar karmaşık ve çeşit çeşittir. Bir tarafta Moskova yargılamaları, Nazi-Sovyet paktı, toplama kampları, Macar işçilerinin bastırılması gibi belli facialar; öte yanda Refah Devleti'nin yükselişi, kapitalizmin bazı yönlerinin düzeltilmesi gibi belli sosyal dönüşümler. (...) Basit bir gerçek orta yerde duruyor: Radikal entelijensiyaya göre, eski ideolojiler kendi 'hakikatleri'ni ve ikna güçlerini kaybettiler. Artık çok az sayıda ciddi zihin, sosyal bütünleşmeyi sağlamaya yönelik yeni bir ütopyayı doğuracak bir 'sosyal mühendislik projesi'nin getirilebileceğine inanıyor. Aynı zamanda, daha da eski 'aykırı/karşıt inançlar' entelektüel güçlerini de kaybediyor. Çok az sayıda 'klasik' liberal, devletin ekonomide bir rol oynamaması gerektiği hususunda ısrar ediyor. 'Özgürlüğe giden yegâne yol'un Refah Devleti olduğuna inanan çok az ciddi muhafazakâr kaldı, en azından İngiltere'de ve Kıta Avrupası'nda. Dolayısıyla Batı dünyasında, siyasal meselelere ilişkin olarak entelektüeller arasında kabaca bir uzlaşma mevcut: Refah Devleti'nin kabulü, merkezi olmayan güçlere duyulan cazibe, karma ekonomi sistemi ve siyasal çoğulculuk. İdeolojik çağ, bu anlamda da sona erdi. Olağanüstü bir durum daha var: XIX. yüzyıl ürünü ideolojiler ve entelektüel tartışmaların tüketilmiş olmasının yanı sıra, Asya ve Afrika'nın yükselen devletleri farklı gerekçelerle halklarına yeni ideolojiler sunuyorlar: Endüstrileşme, modernleşme, PanArapçılık, siyah milliyetçiliği ve ulus milliyetçilikleri gibi. Bu iki çeşit ideoloji arasındaki ayırt edici farkta, XX. yüzyılın ikinci yarısının büyük sosyal ve siyasal problemleri yatmaktadır. XIX. yüzyılın ideolojileri; evrenselciydiler, hümanisttiler ve entelektüeller tarafından üretilmişlerdi. Asya ve Afrika'nın kitle ideolojileri ise; sınırlıdılar, araçsaldılar ve siyasal liderler tarafından yaratılmışlardır. Eski ideolojilerin itici güçleri, sosyal eşitlik ve -en geniş anlamıyla özgürlüktü. Bu yeni ideolojilerin muharrik gücü ise, ekonomik gelişme ve ulusal güçtür. Bu çaba için modeller, Rusya ve Çin oldu. Bu ülkeleri büyüleyen, artık, özgür topluma ilişkin o eski düşünce değil, ekonomik büyüme hedefidir.(...) Hatta Batı'daki bazı

liberaller için bile ‘ekonomik gelişme’,(...) yeni ideoloji haline geldi.” Daniel Bell, The End of Ideology, Illinois: The Free Press of Glencoe, 1960, s. 373-374. 1950’lerin sonunda, geçmiş ideolojilerin geçerliliğini yitirmesinden kaynaklanan endişe dolu bir duraksamadan bahseden Bell, genç entelektüeller arasında bir mutsuzluğun ve aynı zamanda da bir arayışın olduğundan da söz ediyor. Bu yeni nesil genç entelektüeller, enerjilerini ve arayışlarını tatmin etmek için, Bell’e göre, bilimde ya da üniversite uğraşlarında buldu, bir kısım da sanatsal faaliyetlerde. [8] Heywood, Andrew, Politics,Çev.: Bekir Berat ÖZİPEK, Adres Yay., Ankara 2017

R. O. ARIK, Türk Milliyetçiliği, s: 127

Türkçülüğün Büyük Kalemî: Ziya Gökalp (1876-1924)

Mehmet Ziya Gökalp (23 Mart 1876, Diyâr-ı Bekr – 25 Ekim 1924, İstanbul), Türk yazar, toplumbilimci, şair ve siyasetçidir. Meclis-i Mebusan’da ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde milletvekilliği yapmıştır. “*Türk milliyetçiliğinin babası*” olarak da anılır.

Ailesi:

23 Mart 1876’da Çermik’te dünyaya gelen Gökalp’in babası, aslen Suriye Türkmeni olan Vilayet Evrak Memuru Mehmet Tevfik Efendi (1851–1890), annesi Pirinçcizade ailesinden Zeliha Hanım (1856–1923), dayısı dönemin Diyarbakır belediye başkanı olan, Pirinçcizade Arif Efendi’dir. Sonraları, Kürt kökenli olduğu söylendiğinde, Gökalp, babası tarafından Türk ırkına mensup olduğundan emin olduğunu ama aslında bunun önemsiz olduğunu belirtmiştir. “Sosyolojik çalışmalarımın öğrendim ki milliyet, eğitime dayalıdır” demiştir.

Ziya Gökalp kardeş ve komşuları ile

Öğrencilik Yılları: Z. Gökalp İdadi 3. Sınıf

Öğrencisi, Arkadaşı Ömer Beyoğlu Halit Refet ile

Eğitimine doğduğu yer olan Diyarbakır'da başladı. 1886'da Mektebi Rüştîye-i Askeriyye'ye (Askeri Ortaokul) girdi, özgürlük düşüncesini ilk defa bu okuldaki hocası Kolağası (Önyüzbaşı) İsmail Hakkı Bey aşıladı. Askeri rüştiyenin son sınıfında iken babasını kaybetti. 1890'da amcası Müderris Hacı Hasip Bey'den geleneksel İslâm ilimleri ile ilgili ders almaya başladı. Öğrenimine İstanbul'da devam etmek istediysede bu imkânı bulamayınca 1891'de Diyarbakır'da İdadi Mülkiye'nin (Sivil

Lise) ikinci sınıfına kaydoldu. Son sınıfta öğrenci iken beraberindekiler ile okul çıkışlarında mutata olan "Padişahım Çok Yaşa" yerine "Milletim Çok Yaşa" diye bağırma hareketi yapmaya uğradı. O sırada okul süresinin beş yıldan yedi yıla çıkması üzerine 1894'te okuldan ayrıldı.

Liseden ayrıldıktan sonra amcasından Arapça ve Farsça dersleri aldı. Tasavvufla ilgilendi. Fransızca öğrenmeye başladı. Diyarbakır'daki kolera salgını nedeniyle bu şehirde görevlendirilen Doktor Abdullah Cevdet Bey ile tanıştı, fikirlerinden etkilendi. Ekonomik sıkıntılar yüzünden öğrenimine devam etmek için İstanbul'a gidememesi, ailesinin evlenmesi için baskı yapması gibi nedenler 18 yaşındaki Mehmet Ziya'yı intihara sürükledi.[1] İntihar girişiminin sebebi olarak idadideki hocası Dr. Yorgi Efendi'den aldığı felsefe eğitimi ve ailesinin verdiği dini eğitim arasında yaşadığı çatışma da gösterilmektedir. Kafasına sıkıldığı kurşun, güç koşullar altında yapılan morfinsiz bir ameliyatla çıkarıldı. Ameliyatı gerçekleştiren Dr. Abdullah Cevdet Bey ve

Diyarbakır'da bulunan genç bir Rus operatördü. İntihar girişiminden sonra kendisini tekrar okumaya verdi. Özgürlüğe düşman olanlara çatan pek çok şiir yazdı.

Ziya Gökalp İdadi 4. Sınıf Öğrencisi (1894)

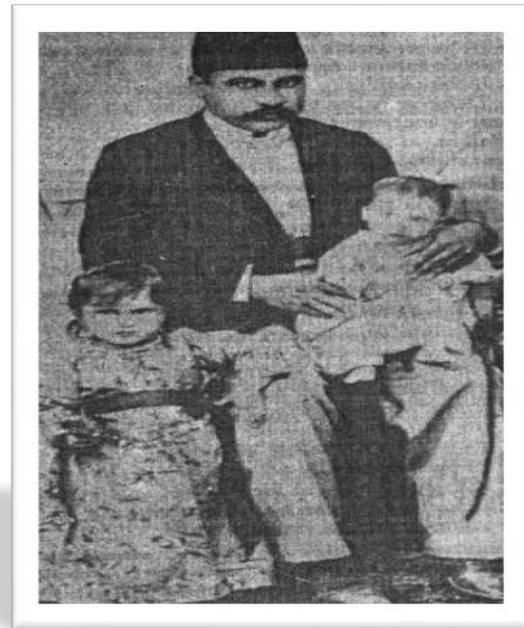
1896'da, Erzincan Askeri Lisesi'nde öğrenci olan kardeşi Nihat sayesinde Harp Okulu öğrencileri ile birlikte İstanbul'a giden Gökalp, ücretsiz olduğu için Baytar Mektebi'ne kaydını yaptırdı. Buradaki öğrenimi sırasında ülkedeki özgürlük hareketine katılmış insanlarla tanışmak için gayret gösterdi; İbrahim Temo ve İshak Sükûti ile görüştü. Jön

Türkler'den etkilendi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı. "Yasak yayınları okumak ve muhalif derneklere üye olmak" nedeniyle 1898'de tutuklandı. Bir yıl cezaevinde kaldı.

Diyarbakır Yılları:

Serbest bırakıldıktan sonra 1900'de Diyarbakır'a sürgüne gönderildi. Yükseköğrenimini tamamlayamayan Mehmet Ziya'nın Diyarbakır'daki amcası ölmüş ve kızı Vecihe ile evlenmesini vasiyet etmişti. Amcasının vasiyetini yerine getirmiş ve Vecihe Hanım ile evliliğinden bir oğlu (Sedat), 3 kızı (Seniha, Hürriyet, Türkan) olmuştur.

1908'e kadar Diyarbakır'da küçük memuriyetler yaptı. Eşinin mal varlığıyla rahat bir yaşam sürdürürken el altından hürriyet çalışmalarını yürüttü. O dönemde bölgenin güvenliği için kurulan ve başında Kürt asıllı İbrahim Paşa'nın bulunduğu Hamidiye Alayları hırsızlık ve soygun olaylarına karışınca halkı örgütleyerek eyleme yöneltti. 3 gün boyunca Diyarbakır Telgrafhanesini işgal ederek buradan saraya İbrahim Paşa ve

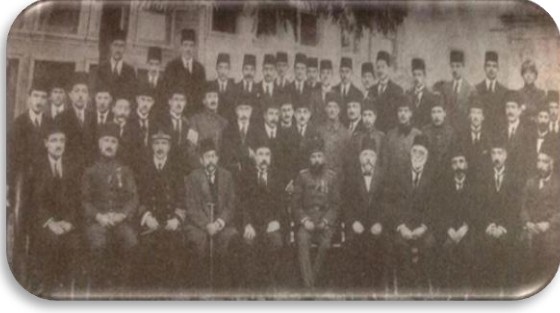
adamlarını cezalandırmaları için telgraflar çekmeye başladı. Doğu ile Batı arasındaki kilit bağlantı noktalarından olan Diyarbakır Telgrafhanesinin işgali için Batılı devletlerin de karışmasına neden oldu. Onların da saraya yaptığı baskı neticesinde bölgeye bir araştırma heyeti gönderildi. Fakat bir süre için sinen İbrahim Paşa ve adamları daha sonra aynı kanunsuzluklara yeniden başlayınca Ziya Gökalp ve arkadaşlarının önderliğindeki halk bu sefer 11 gün süre ile telgrafhaneyi yeniden işgal ettiler. Bu direnişin sonunda İbrahim Paşa ve adamları bölgeden uzaklaştırılmıştır. 1904-1908 arasında Diyarbakır Gazetesi'nde şiir ve yazılarını yayımladı. İbrahim Paşa'nın halka yaptığı zulümleri "Şaki İbrahim Destanı" adlı yapıtında anlattı.

II. Meşrutiyet'ten Sonra:

II. Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır şubesini kurdu ve temsilcisi oldu. "Peyman" gazetesini çıkardı. Mehmet Ziya, 1909'da Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Kongresi'ne Diyarbakır delegesi olarak katıldı ve örgütün Selanik'teki merkez yönetim kuruluna üye olarak seçildi. Selanik'te kalmayı sürdürerek çevresinde bir kültür hareketi yaratmaya çalıştı. Lise programlarına sosyal bilimler dersi koydurarak bu disiplinin okullarımıza girmesini sağladı. İttihat ve Terakki Selanik Şubesi'ni gençlik işleri ile uğraşan kolunun başına geçen Ziya Bey, çevresindeki gençlere toplumbilim ve felsefe dersleri verdi.

Tevfik Sedat, Demirtaş, Gökalp gibi takma adlar kullanarak Selanik'te yayımlanan bir felsefe dergisinde yazılar yazdı. Dünyadaki Türkleri birleştiren, güçlü bir Türk devleti kurulmasını tasarlayan Ziya Bey, bu ülküyü dile getirdiği Altun Destanı'nı 1911'de Genç Kalemler Dergisi'nde yayımladı.

1912'de Derneğin merkezi İstanbul'a taşınınca, Ziya Gökalp de İstanbul'a geldi, Cerrahpaşa semtine yerleşti. Mart ayında Ergani/Maden (Diyar-ı Bekir) mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a seçildi. Meclis dört ay sonra kapatılınca Edebiyat Fakültesi'nde öğretim görevlisi oldu. Kurumda onun eğitimle ilgili görüşleri kabul gördü; Darülfünun ve Eğitim Fakültesinde ders programları, okutulacak kitaplar onun önerileri doğrultusunda kararlaştırıldı. 1913 ve 1914 yıllarında kendisine önerilen Maârif Nazırlığı (Millî Eğitim Bakanlığı) görevini kabul etmedi, üniversitedeki görevini sürdürdü. 1915'te İstanbul Üniversitesi'nin Felsefe bölümünde İctimâiyyât müderrisi (Sosyoloji öğretim görevlisi) olarak atandı. İstanbul Üniversitesi'ndeki ilk sosyoloji profesörü idi; üniversitelerimize toplumbilim (sosyoloji), onun sayesinde girdi.

Türk Ocağı Kurucuları, önde soldan sağa; Yahya Kemal, Ali Fuad Paşa, Rauf Bey, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Cemal Paşa, Mehmet Emin Yurdakul, Nedim Bey, Kesfi Bey, Vahap Bey.

Düşüncelerini Türkçülük etrafında şekillendiren Mehmet Ziya Bey (Gökalp), İstanbul'a gelir gelmez Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer almıştı. Derneğin

yayın organı "Türk Yurdu" başta olmak üzere *Halka Doğru, İslâm Mecmuası, Millî Tettebbûlar Mecmuası, İktisadiyat Mecmuası, İçtimaiyat Mecmuası, Yeni Mecmua*'da yazılar yazdı. Balkan Savaşı öncesinden I. Dünya Savaşı başlarına kadar Türk Yurdu dergisinin yönetim kurulunda kaldı, derginin her sayısının bir şiir bir de yazı verdi.

Türkleşmek-İslâmlaşmak-Muasırlaşmak başlıklı yazı dizisinde önemli konular yer verdi. Sonraki yıllarda Yeni Mecmua'yı çıkardı.

Ziya Gökalp, bir yandan da eser vermeyi sürdürüyordu. 1914'te "Kızıl Elma"; 1918'de ise Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" adlı eseri ile "*Yeni Hayat*" isimli şiir kitabını yayımladı.

Son Yılları:

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesinden sonra tüm görevlerinden alındı. 1919'da üniversite içinde İngilizler tarafından tutuklandı; dört ay Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu kaldıktan sonra Ermeni soykırımı iddiaları ile ilgili işgal mahkemesi tarafından yargılandı.

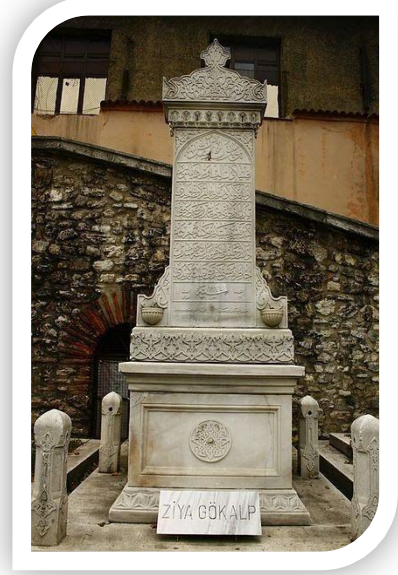
Malta sürgününde 4 Diyarbakırlı.

Mahkeme sürecinde soykırım iddialarını kesinlikle reddetmiş ve Mukatele (karşılıklı öldürme) tezini savunmuştur. Yargılama sonucu diğer İttihatçılarla birlikte Malta'ya sürgüne gönderilen Ziya Gökalp, orada arkadaşlarına toplumbilim ve felsefe dersleri verdi. Malta sürgünlüğü döneminde ailesiyle yaptığı mektuplaşmalar daha sonra Limni ve Malta Mektupları adıyla kitaplaştırılmıştır; söz konusu kitap

Malta sürgünlerinin orada geçirdikleri hayat şartlarıyla ilgili elimizdeki tek eserdir.

Ziya Gökalp, 2 yıllık sürgün döneminden sonra İstanbul'a döndüğünde üniversitede ders vermeye devam etmek istediye de bu isteği kabul edilmedi. Bir ay kadar Ankara'da yaşadktan sonra ailesiyle Diyarbakır'a gitti, Ahmet Ağaoğlu'nun desteğiyle Küçük Mecmua'yı çıkardı, yazılarıyla Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiştir.

“Büyük Mürşid Ziya Gökalp burada yatıyor. Öldüğü gün milli bir matem günü oldu. Türk Ocağı onun aziz vücudunu kendisini yetiştirmekle mağrur olan Vatan'ın bu toprağına ve mübarek hatırasını kendi kalbine gömdü. Sene 1924. Teşrini evvel 25. Gün Cumartesi.” 1923'te Maarif Vekaleti Telif ve Tercüme Heyeti Başkanlığı'na atandı, Ankara'ya gitti. Aynı yıl Türkçülüğün Esasları isimli ünlü eserini yayımladı. Ağustos'ta İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Atatürk tarafından Diyarbakır mebusu olarak seçildi. Ankara'ya yerleşen Ziya Gökalp, kültürel ve düşünsel çalışmalarına hiç ara vermedi; dünya klasiklerinin Türkçeye çevrilip yayımlanması ile uğraştı. 1924'te kısa süren bir hastalığın ardından dinlenmek için gittiği İstanbul'da 25 Ekim 1924 günü hayatını kaybetti. Divanyolu'ndaki II. Mahmud Türbesi hazîresine defnedildi.

II. Mahmud Türbesi hazîresine

Görüşleri:

Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinde yeni bir ulusal kimlik arayışına girdi. Düşüncesinin temelinde, Türk toplumunun kendine özgü ahlâkî ve kültürel değerleriyle, Batı'dan aldığı bazı değerleri kaynaştırarak bir senteze ulaşma çabası yatıyordu. Bu sebepten zaman zaman batı edebiyatı ve düşüncesinin tesirinde kalmıştır. “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak” diye özetlediği bu yaklaşımın kültürel ögesi Türkçülük, ahlâkî ögesi de İslâm'dı. Uluslararası kültürün yapıcı ögesinin ulusal kültürler olduğunu savundu. Saray edebiyatının karşısına halk edebiyatını koydu. Batı'nın teknolojik ve bilimsel gelişmesini sağlayan pozitif bilim anlayışını benimsedi. Dini, toplumsal birliğin sağlanmasında yardımcı bir öge olarak değerlendirdi.

Toplumsal modeli, Emile Durkheim'in teorik temellerini kurduğu “dayanışmacılık” temelinde şekillendi. Bireyi temel alan liberalizm ve kapitalist toplumun sınıf mücadelesiyle yıkılarak sınıfsız toplumun kurulmasını hedefleyen Marksizm'e karşı; sınıfsal ayrımları değil mesleki ayrımları gören, mesleki örgütleri temel toplum birimi

olarak kabul eden, meslek örgütlerinin dayanışmasıyla toplumsal huzurun kurulabileceğini savunan solidarizmde karar kıldı. Toplumsal ve siyasi görüşlerini anlattığı sayısız makale yazdı. “Türkçülük” düşüncesini sistemleştirdi. Milli edebiyatın kurulması ve gelişmesinde önemli rol oynadı.

Kaynakça ve Dipnot:

GÜRSOY, Şahin ; ÇAPÇIOĞLU İhsan, Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 47, Sayı 2.